

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות

פרקים ד-ה: תפילה

סוגיה יא: אכילה ועשיית צרכי האדם לפני התפילה (4):
איסור אכילה לפני תפילת שחרית

נכתב בסייעתא דשמיא
על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ
ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

© כל הזכויות שמורות למחבר

אתר "תורת אמך" www.toralishma.org

סוגיה יא: אכילה ועשיית צרכי האדם לפני התפילה (4): איסור אכילה לפני תפילת שחרית

* *

רקע

איסור אכילה לפני תפילת שחרית שונה במהותו מאיסור אכילה לפני תפילת מנחה ולפני תפילת ערבית. ההבדל במהות האיסור מטביע את חותמו גם על גדריו.

מקורות

- א. גמ' י: "וא"ר יוסי בר' חנינא משום ראב"י מאי דכתיב לא תאכלו... עליו מלכות שמים"
 ב. רי"ף ה., "וא"ר יוסי בר' חנינא משום ר"א בן יעקב מאי דכתיב לא... מלכות שמים"
 תלמידי רבינו יונה ה. ד"ה לא תאכלו על הדם, כל האוכל ושותה
 ראב"ה סי' ל [מובא גם במרדכי אות כג]
 כל בו סי' י, "... בשעת שכיבה ובשעת קימה"
 רא"ש פ"א סי' י ד"ה אמר, "ואמר ר"י בר' חנינא משום ראב"י מאי דכתיב... במים גאוה"
 רשב"א ד"ה כל האוכל
 רא"ה ד"ה ואמר ר' יוסי בר' חנינא
 ג. רמב"ם הל' תפילה פ"ו ה"ד
 הל' תפילה פ"ה ה"ב
 ד. שו"ע סי' פט סע' ג-ה, ומשנה ברורה

ראבי"ה סי' ל

ואסור לאדם שיאכל קודם שיתפלל וכן נמי לשתות. ונראה לי דוקא מידי דמשכר, מדקא דריש ליה 'ואותי השלכת אחר גויך' - אמר הקב"ה לאחר שנתגאה זה קיבל עליו עול מלכות שמים, ובמים לא שייך גיאות, וכן משמע בפרק הדר.

כל בו סי' י, "... בשעת שכיבה ובשעת קימה"

ועתה אבאר הלכות קריאת שמע, כתב הר"ם נ"ע אסור לאכול ולשתות בבקר קודם שיתפלל קריאת שמע כדאיתא פרק קמא דברכות: 'ואותי השלכת אחרי גויך', אחר שנתגאה זה האיך יקבל עול מלכות שמים. מכאן אמר רבינו אב"י ז"ל שמותר לשתות מים בבקר קודם תפלה, שבכאן לא שייך לומר ואותי השלכת וכו'. ודוקא בחול מותר, אבל בשבת ויום טוב שצריך לברוך על הכוס על שלחנו קודם אכילה אסור. והר"פ [בהגהות על תשב"ץ קטן סי' רג] ז"ל כתב מיהו נראה דאף מים אסור, כיון שרצונו ונפשו מלא ממה שהוא צריך, אחר שנתגאה קרינן ביה ואותי השלכת, שנאמר [דברים ו, ז] 'בשכבך ובקומך' בשעת שכיבה ובשעת קימה.

רשב"א ד"ה כל האוכל

כל האוכל ושותה ואחר כך מתפלל עליו הכתוב אומר 'ואתה השלכת אחרי גוך'. ודוקא בשאכל לאחר שהגיע זמן תפלה, אבל התחיל קודם לכן אין צריך להפסיק, וכן כתבו בתוספות.

רא"ה ד"ה ואמר ר' יוסי בר' חנינא

ואמר ר' יוסי בר' חנינא מאי דכתיב 'לא תאכלו על הדם' לא תאכלו קודם שתתפללו על דמכם. פירוש, ותפלה ודאי דאורייתא, וכדקיימא לן 'ועבדתם את ה' אלהיכם בכל לבבכם' - עבודה שבלב זו תפלה, אבל מטבע שלה ונוסח שלה ותקונה שלש פעמים ביום דרבנן. אבל אין לוקין על לאו זה, דהאי קרא מדריש לדרשי אחריתי, דדרשינן מיניה אזהרה לבית דין שהרגו את הנפש לא יטעמו כל אותו היום, ואזהרה שלא לאכול בשר קדשים עד שיזרוק את הדם, ואחריני טובא, והוה ליה לאו שבכללות, כלומר כולל דברים רבים, ואין לוקין על לאו שבכללות.

הסבר הסוגיה

אמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן אמר רבי יוסי ברבי חנינא משום רבי אליעזר בן יעקב: כל האוכל ושותה ואחר כך מתפלל, עליו הכתוב אומר: 'ואתה השלכת אחרי גוך' - אל תקרי גויך אלא גאיך, אמר הקדוש ברוך הוא: לאחר שנתגאה זה קבל עליו מלכות שמים. [גמ' י:]

כשם שאסור לאכול לפני תפילת מנחה ותפילת ערבית כך אסור לאכול לפני תפילת שחרית, אך מהגמ' עולה בבירור שאיסור אכילה לפני תפילת שחרית שונה מאיסור אכילה לפני שאר התפילות. במקומות שהגמ' דנה בהם באיסורי האכילה לפני תפילת מנחה ולפני תפילת ערבית אין מקור לאיסור, ואילו באיסור אכילה לפני תפילת שחרית מביאה הגמ' שני מקורות: א. "לא תאכלו על הדם" - לא תאכלו קודם שתתפללו על דמכם". ב. "כל האוכל ושותה ואחר כך מתפלל עליו הכתוב אומר 'ואתה השלכת אחרי גוך' - אל תקרי 'גויך' אלא 'גאיך'".

כפי שלמדנו לעיל [עמ' 360] ניתן להבין בשתי דרכים את האיסור לאכול לפני קיום מצוות:

- שמא ייגרר אחר אכילתו, וישכח לקיים את המצוה.
- בקדימות ערכית. חכמים חייבו להקדים מצוה לאכילה כדי להדגיש שעיסוק בחפצי שמים חשוב יותר מעיסוק בצרכים אישיים.

בתפילת שחרית יש הלכה נוספת, ייחודית. איסור אכילה לפני תפילת שחרית הוא לא רק מפני הקדמת צרכים אישיים לחפצי שמים, אלא מפני שבאכילה זו הוא פותח את יומו בצרכיו הגופניים. אדם חייב לפתוח את יומו בקבלת עול מלכות שמים ובעמידה לפני ה', וכשהוא פותח את היום בצרכיו האישיים הוא כביכול משליך את הקב"ה אחרי גוך.

להבנה זו של איסור אכילה לפני תפילת שחרית יש משמעות הלכתית. כיוון שיש חיוב לפתוח את היום בתפילה, האיסור אינו דין בתפילת שחרית, אלא דין בתפילה הראשונה של היום. לכן, אונן שהיה פטור מתפילת שחרית, אסור לפני תפילת מנחה בכל הדינים הייחודיים שנאמרו לפני תפילת שחרית [מפי מו"ר הגר"א ליכטנשטיין שליט"א].

יש הברל בהבנת מהות איסור האכילה לפני תפילת שחרית בין שני המקורות שהגמ' מביאה. הפסוק "ואתי השלכת אחרי גוך" מלמד שאכילה לפני התפילה היא כביכול פגיעה בקב"ה, הפסוק "לא תאכלו על הדם" מלמד שהזכות לאכול וליהנות מהעולם תלויה בכך שאדם יתפלל על דמו.

בין שני המקורות יכולים להיות שני הבדלים נוספים:

א. אם הגמ' אינה מביאה את הפסוק "לא תאכלו על הדם" כאסמכתא בעלמא, איסור אכילה לפני תפילת שחרית - מהתורה; על פי המקור השני, איסור אכילה מדרבנן בלבד. רוב הראשונים סוברים שאיסור אכילה לפני תפילה מדרבנן, אך הרא"ה נד"ה אמר ר' יוסי והחינוך [מצוה רמח] סוברים שדרשת התורה היא דרשה גמורה, ומהתורה אסור לאכול לפני התפילה.

ב. דרשת חכמים מ"לא תאכלו על הדם" מתייחסת בצורה ברורה לתפילה - "לא תאכלו לפני שתתפללו על דמכם". דרשת חכמים מ"ואתי השלכת אחרי גוך" אינה מתייחסת בצורה מפורשת לתפילה אלא לקבלת עול מלכות שמים, משמע שהאיסור הוא דין במצות קריאת שמע. רוב הראשונים סוברים שאיסור אכילה מתייחס לתפילה¹, הכלבו [ראש סי' י] מביא את האיסור בהלכות קריאת שמע, ומדגיש בדבריו שהאיסור לאכול הוא לפני שמקבל עול מלכות שמים בקריאת שמע.

לאור הבנות אלו במהות איסור האכילה לפני תפילת שחרית, ניתן להבין את הדינים הייחודיים לאיסור זה:

א. הרמב"ם [פ"ו ה"ד] פוסק: "אסור לו לאדם שיטעום כלום... עד שיתפלל תפלת שחרית". לגבי תפילת מנחה פוסק הרמב"ם [שם ה"ה]: "כיון שהגיע זמן מנחה גדולה לא יכנס... לאכול אפילו אכילת עראי". הרמב"ם מדגיש שלפני תפילת שחרית אסור לטעום כלום, ולפני תפילת מנחה אסור רק לאכול (אך מותר לטעום). חשש שמא יימשך וישכח להתפלל יש באכילה ואין בטעימה, אך "ואתי השלכת אחרי גוך" ודין "לא תאכלו על הדם" יש גם בטעימה.

ב. הראב"ה [סי' ל] מסביר שהאיסור אינו כולל אכילה בלבד אלא גם שתייה, אך הוא מצמצם את איסור שתייה לפני התפילה: "ונראה לי דוקא מידי דמשכר, מדקא דריש ליה: ואתי השלכת אחר גוך אמר הקב"ה לאחר שנתגאה זה קיבל עליו עול מלכות שמים, ובמים לא שייך גיאיות". הרא"ש [פ"א סי' י] מצטט את הראב"ה בזה הלשון: "ואבי העזרי ז"ל כתב דמותר לשתות מים בבקר קודם תפילה דלא שייך במים גאווה". מלשון הראב"ה משמע שכל משקה מותר חוץ ממשקה משכר, שיש בו גיאיות, ומהרא"ש משמע שכל משקה אסור חוץ ממים, שרק במים אין גיאיות.

¹ הגמ' [יד:] אומרת כי "הרוצה שיקבל עליו עול מלכות שמים שלמה יפנה ויטול ידיו ויניח תפילין ויקרא קריאת שמע ויתפלל וזו היא מלכות שמים שלמה", משמע שגם בתפילה יש פן של קבלת עול מלכות שמים [עיין לעיל עמ' 40 ועמ' 168].

הכל בו [ריש סי' ין] כותב בשם רבינו פרץ שגם שתיית מים אסורה, ומפורש שם שלדעתו גם במים יש גיארות [גם מהרמב"ם (פ"ה ה"ב) המתיר לצמא לשתות רק כשאינו יכול לכוון בתפילתו, משמע שגם שתיית מים אסורה, אך יכול להיות שלדעתו אין במים גיארות, ואסור לשתותם מדין "לא תאכלו על הדם"].

ג. הבית יוסף [סי' פט סע' ג ד"ה וכתב רבינו הגדול] מצטט מהר"י אבוהב הלומד מדברי הראב"ה שמותר לאכול ולשתות אוכלים ומשקים לרפואה לפני התפילה. משמע מדבריו, שבצורכי רפואה אין גאוה, ולכן הם מותרים אף כשיכול לאוכלם אחר התפילה.

ד. הרמב"ם [פ"ה ה"ב] פוסק: "וכן הצמא והרעב הרי הן בכלל חולים, אם יש בו יכולת לכוין את דעתו יתפלל, ואם לאו אל יתפלל עד שיאכל וישתה". הרמב"ם אינו מביא הלכה זו בפרק ו, העוסק באיסור אכילה לפני התפילה, אלא בפרק ה, העוסק בשמונה דברים שהמתפלל צריך להיזהר בהם. משמע מלשון ההלכה וממיקומה, שגם צמא ורעב כלולים בהלכה שאסור לאכול לפני שמתפללים על הדם. הרמב"ם אינו מתיר להם לאכול, אלא מחייבם לכוון בתפילה, והם צריכים לאכול כדי שיוכלו לכוון כהלכה.

ה. נחלקו הראשונים אם המתחיל לאכול לפני עלות השחר צריך להפסיק סעודתו כשמגיע זמן תפילה. תלמידי רבינו יונה [ה. ד"ה כל] סוברים שמפסיק, הרשב"א [ד"ה כל האוכל] סובר שאין צריך להפסיק. לדעת תלמידי רבינו יונה איסור אכילה על הדם ודין "אתי השלכת אחרי גוף", קיימים גם באכילה שהתחילו אותה בהיתר. הרשב"א חולק ולדעתו "ואתי השלכת אחרי גוף" קיים רק כשבוחר בצרכיו האישיים על פני חפצי שמים, אך כשהתחיל בהיתר אין העדפה של צרכים אישיים, ולכן אין איסור "ואתי השלכת אחרי גוף" [גם לשיטת הרשב"א יש הבדל בין תפילת שחרית לתפילת מנחה - בתפילת מנחה אינו מפסיק סעודתו אף כשהתחיל באיסור, ובתפילת שחרית רק כשהתחיל בהיתר²].

ו. בין שני המקורות יכול להיות הבדל לגבי זמן האיסור. דין "ואתי השלכת אחרי גוף" נאמר רק בזמן תפילה, כשעומדות לפניו גם האפשרות לעסוק בצרכי גופו וגם האפשרות לעסוק בחפצי שמים. דין "לא תאכלו על הדם" שייך מתחילת היום אף לפני זמן תפילה. אין בהבחנה זו נפקא מינה לתפילת שחרית, שהרי גם זמן תפילה וגם תחילת היום הם בעלות השחר, אך יכולה להיות נפקא מינה לגבי אונן שלא התפלל שחרית ועבר זמנה. אם האיסור הוא מדין "ואתי השלכת אחרי גוף" האיסור משש שעות וחצי בלבד, ואם האיסור מ"לא תאכלו על הדם" האיסור כבר מחצות.

סיכום

איסור אכילה לפני תפילת שחרית שונה מאיסור אכילה לפני תפילת מנחה ולפני תפילת ערבית במהות האיסור, במקורו ובגדריו. איסור אכילה לפני תפילת מנחה ולפני תפילת ערבית הוא מפני החיוב להקדים חפצי שמים לצרכי האדם או מפני גזרה דרבנן כדי שלא יימשך אחר סעודתו וישכח להתפלל. איסור אכילה לפני תפילת שחרית הוא מפני שחייבים

² עיין מגן אברהם [סי' פט סקט"ו] הסובר שהמתירים להמשיך סעודתו, מתירים אפילו אם התחיל באיסור. ועיין בפרקי מגדים [שם] התמה עליו. נראה להסביר שדברי המגן אברהם מבוססים על דבריו [סי' ע סקט"ו] שהרמב"ם מתיר להמשיך סעודתו לפני תפילת שחרית אפילו התחיל באיסור.

לפתוח את היום בקבלת עול מלכות שמים ובעמידה לפני ה', ולא בעיסוק בצרכים גופניים. איסור אכילה לפני תפילת מנחה ותפילת ערבית הוא מדרבנן, ואילו איסור אכילה לפני תפילת שחרית, לדעת הרא"ה והחינוך, הוא מהתורה.

הבדל מהותי זה מטביע את חותמו על גדרי האיסור:

א. בתפילות מנחה וערבית אין איסור לטעום אלא רק לאכול, ובתפילת שחרית יש איסור לטעום. לדעת רבינו פרץ האיסור בתפילת שחרית כולל אף שתיית מים, והראבי"ה מתיר שתיית מים.

ב. בתפילות מנחה וערבית אין חיוב להפסיק סעודתו, אפילו כשהתחיל באיסור, ובתפילת שחרית חייב להפסיק כשהתחיל באיסור, ולדעת תלמידי רבינו יונה, אפילו כשהתחיל בהיתר.

ג. בתפילות מנחה וערבית איסור אכילה הוא מתחילת זמן תפילה או סמוך לכך, בתפילת שחרית ניתן להבין שהאיסור מתחיל אף לפני זמן תפילה [עיי' מגן אברהם (סקי"ד) בשם ר' חיים ויטאל ש"אפילו קם בחצות הלילה אסור לו לטעום קודם שמתפלל"].

הלכה

השו"ע [סי' פט סע' ג] פוסק שאסור לאכול ולשתות לפני תפילת שחרית, ומותר לשתות מים ולאכול אוכלים לרפואה. הפרי חדש [סע' ג ד"ה ומ"ש המחבר] פוסק שאסור לתת סוכר בתוך המים, ומותר לשתות קפה ותה ללא סוכר, כך פוסק גם המשנה ברורה [סקכ"ב]. הגרש"ז אויערבאך [הליכות שלמה תפילה פ"ב ס"ב] מתיר למי שזקוק לשתיה לפני התפילה, לשתות קפה עם חלב וסוכר. כיוון שדרכנו בכך, אין כאן גאוה.

השו"ע [סע' ה] כותב שהמתחיל קודם עלות השחר צריך להפסיק כשעולה השחר, ומביא שיש אומרים שאינו צריך להפסיק. המשנה ברורה [סקכ"ט] פוסק כדעה הראשונה.

השו"ע [סע' ד] פוסק שצמא ורעב הם בכלל החולים, וכשאדם יכולים לכוון בתפילה, הם רשאים לאכול ולשתות לפני התפילה [השו"ע משנה את ניסוחו של הרמב"ם, מפני שכיום אין אנו מכוונים כהלכה, ולכן אין להם חיוב לאכול ולשתות, אך הם רשאים לסמוך על דברי הרמב"ם (בית יוסף סי' פט סע' ד ד"ה כתב)]. הביאור הלכה [סי' פט סע' ג ד"ה וכן אוכלין] פוסק, שעדיף לבטל תפילה בציבור מלאכול לפני התפילה.